

ПОЕТИЧЕСКАТА ДРАМА НА ДИМЧО ДЕБЕЛЯНОВ ИЛИ ДРАМАТА НА КЪСНОРОМАНТИЧЕСКОТО ТВОРЧЕСТВО

СТОЯН ИЛИЕВ

И в мойта повест се повтори на някой Люне повестта.

Димчо Дебелянов

В портрета си за Димчо Дебелянов Здравко Петров пише, че в „Тоя стих е ключът“ към личността на поета. Съвсем правилно той разглежда Нилс Люне като „литературен тип“, който има „много обобщаващи качества, като всеки голям литературен тип той даже надхвърля повода си, може да се вплъти в други епохи“.

В същност кой е Нилс Люне? Според Брандес той е „поет, макар и неуспял поет“. И още: „Нилс Люне е фантаст, и то фантаст, какъвто е човек, роден сред народ от мечтатели; лош лирик, каквито се срещат в народ с добри и лоши лирици, които през периода 1848—1864 г. съставляваха образованата младеж.“ Освен че е „истински датски фантаст“, в неговия образ се съдържа типичните черти на дребнобуржоазната интелигенция от втората половина на миналия в. к.

И Димчо Дебелянов като Нилс Люне е „фантаст“, но български фантаст. Това определя приликата, но и съществените различия между него и датския мечтател. Докато Нилс Люне е последната издънка на един западнал аристократически род, Димчо Дебелянов е последната издънка на един западнал абаджийски род. И той като своя датски събрат обича да бленува, но преди него на първо място стои въпросът, къде и по какъв начин може да приложи силите си? Оттук нататък започва голямата драма на Димчо Дебелянов и, може да се каже, драмата на поетите от неговото поколение, която той изразява в прочутото си стихотворение:

Живях в заключени простори,
в неумолима пустота
и в мойта повест се повтори
на някой Люне повестта.

Един от най-големите лирици на България повтаря съдбата на неуспелия поет Нилс Люне. Сега ще се опитаме да се запознаем с „повестта“ на Димчо Дебелянов така, както я представя в поезията си.

За бягството на Димчо Дебелянов от живота много точно пише Николай Лилиев: „Това пътуване „в никуда“, което често предприемаше Димчо Дебелянов, не беше „бягство от живота“, както е прието да се казва — по-скоро бягство пред ужаса да живееш живота на своите себеподобни, бягство от една позорна действителност, която не можеш да приемеш и обикнеш. Пръв пожела да се освободи от нея — с един трагически жест, на който малцина са способни — Димитър Бояджиев, нежен поет на елегии и сонети, облянати от аромата на френската поезия от времето на Албер Самен. И сега, след тридесет и седем години, чувам — „из хаосите явствен се обажда“ — отпадналият глас на Димчо Дебелянов, който не се уморяваше да повтаря заключителния акорд на един от прекрасните сонети на Димитър Бояджиев: „Напразно горд, напразно окрилен!“

Така са мислили за Димчо Дебелянов всички негови съвременници, мнение то на Лилиев запазва силата си до ден днешен и може да се каже, че е станало традиционно. Ако обаче Лилиев правилно разкрива причините за бягството на Димчо Дебелянов от съвременната му действителност, трябва да се постареем да видим как по-конкретно се отразява то в неговата поезия. Това е още по-необходимо, като знаем, че поетите от „края на века“ изразяват едно състояние на духа, което Марсел Пруст формулира по следния начин: „Удоволствието, което ни предлага поетът, е познанието на един друг свят.“ Това е едно общо състояние на духа, а не абстрактна естетическа позиция.

Когато в книгата си „Пътищата на българските символисти“ изследвахме движението на българския символизъм, дойдохме до заключението, че в творчеството на Яворов, Лилиев, Траянов, Христо Ясенев и др. има някои идеи и тенденции — морални, естетически, философски, — които са характерни и за европейските символисти.

И Димчо Дебелянов като европейските си събратя иска да избяга от вулгарната действителност, да разкъса веригите на земното си съществуване и да навлезе в един друг свят:

От мръсния лик на суетност вседневна
блажен е тоз, чийто се дух отврати,
разкъса веригите свои той гневно
и с вихрен полет в небесата лети.

Там жаден за смърт под нетленния блясък
на вечния мир и на вечния ден,
той среща на мълните гордия трясък
и пада от царствено щастие огрен.

Поетът търси някаква опора за себе си извън „суетност вседневна“. Такава опора той открива в романтичните блянове. Целта на поезията е да възроди човешкия живот, да го освети със слънцето на поетическите мечти. Задачата на поезията е да преодолее земните страсти, защото ние живеем греховно и сме робски зависими от низшите човешки влечения. За истинската поезия е необходимо съвсем друго — доброволно подчинение на чистите човешки пориви. Затова Димчо Дебелянов в началото на творческия си път дръзва да мечтае за един изкуствен рай, изграден от идеални човешки отношения, за „ведри лазури“, целувани „сладко от девствен зефир“. Това е един своеобразен „лазурен лиризм“, който разкрива нови страни от човешката природа. Поетът носи със себе си един блян, който осветлява мрачните кътчета на живота и му сочи изход от мрачната канцеларска действителност.

Няма защо да се учудваме на тези видения на Димчо Дебелянов, защото в младостта си всеки човек, който се намира под властта на своето ранно призова-

ние, е завладян от трескавата сила на бляновете. При Димчо Дебелянов има едно допълнително обстоятелство, че той се чувства окован от чиновническата си служба, чувства се като затворник в „заклучени простори“. Затова неговите пориви за някакъв „друг“ свят придобиват особена сила. Той постъпва като мнозина млади поети, съзнателно затваря очи пред действителността, старее се да не види „суетност вседневна“. Може животът да се подиграе на мечтите, както показва в стихотворението си „Мечти“, може нито една пречка да не е преодолена с помощта на бляновете и един ден сам да види бездната и съвсем да се откаже, но той не иска да се откаже от тази възможност.

И все пак възниква въпросът, в какво по-конкретно се изразява бягството на Димчо Дебелянов от действителността? Какъв е този нов свят, който открива за себе си? Ето и отговора на този въпрос;

Там вредом на щащето зракът прониква
и вредом усмихнати трели трептят,
потокът на първата радост прибликва,
цветята на първата пролет цъфтят.

Това е нов свят с абсолютна чистота и непорочност, в който душата на поета намира пълно успокоение и примирение. Този свят е „пролетен“, „сладостен“, „ароматен“, изпълнен с „кристално млчание“. Отдавайки се на своите сладостни блянове и на райското блаженство на духа, Димчо Дебелянов се освобождава от всичко ограничено, заживява с една вътрешна независимост от околната действителност и се слива с всемира, „де вечно щастие владее, де вечно красота сияй“. Той въвежда в поезията си космичната перспектива и създава илюзия за далечното и безкрайното. В стиховете му се усеща ефирна лекота, в тях липсва тежестта на земното притегляне. Белите ангели и свързаните с тях „бистри лазури“ и „привездни висоти“ се превръщат в основни символи на неговата поезия.

Защо поетът иска да избяга от съвременната действителност, става ясно от следните му стихове:

Аз знам и самин във самотност живея,
че страх от шума и тишината му куди —
душата си в сладостна дрямка люлея; —
дано се тя нивга не пробуди!

Поетът се страхува от градския шум, от убийственото еднообразие на градската цивилизация, той търси спасение в сладостните си блянове, където „чезнат скърби и съмнения“ и настъпва истински „празник на живота“. Поетовата душа се освобождава от властта на земните сили и като че ли се опиянява от своята свобода. Вътрешната дейност на поета с нищо земно не е свързана, той свободен бленува и в тази му блянове се раждат идеални светове. Поетът изпада в едно състояние на сън, на една безразлична неопределеност, за него всичко съществуващо и несъществуващо е само илюзия. Това е едно състояние на поетическата душа, която, тъй да се каже, е в състояние на „чиста потенция“ и е съвсем независима от външната действителност:

И в блянове тъмни увлечен,
аз плувам в безсилни лъчи,
милуван от спомен далечен
за две лучезарни очи...

Ако животът „тук“ на земята е „мрачен затвор“, ако трябва непременно да се издигнеш над дребнавото и суетното всекидневие, за да запазиш вътрешната си свобода, защото поетът най-сетне да не се възползва от тази си привилегия? Той не бива да изпуска възможността да се издига в „бистри лазури“ и да се при-

обща към първоизточниците на поезията. Това, което не му достига в живота, може да осъществи с индивидуално прозрение, с непосредствено интуитивно съзерцание. Ето защо всяко издигане в „бистри лазури“ има романтически произход и е преход в един друг свят. Същността на поезията е в създаването на нещо ново, тя е „добиване“ на „нещо“, което го няма в живота:

От лазурни мечти упоен —
ще летя към пределите звездни,
поглед в слънцето златно опрял —
ще летя над долини и бездни,
преизпълнен с мрак и печал.

Поетът трябва да се издигне в „призвездни висоти“, защото поезията е инструмент за овладяването на „лазурните мечти“. Истинската поезия е очистиране на душата, тя е освобождаване от земната суета. Поезията е велика тайна на духа и трудно може да се обясни, ако към нея прилагаме утилитарно-прагматични изисквания. Тя е насочена изключително към вътрешния живот на личността, подчинява се на вечните стремежи на човешката душа, която не зависи от конкретните исторически условия. Законите и нормите на „грешната“ земя не могат да се приложат към нея, защото тя отразява абсолютното, което е и непостижимо. Това в същност е познатата ни гледна точка на европейските символисти: според тях поетът има право да заживее със своите блянове и илюзии и да утвърждава такива духовни ценности, които, взети сами за себе си, му служат за върховен съд на живота. Ако се отиде по-нататък, може да се каже, че поетът създава съвършено нов свят, нямащ нищо общо с конкретната историческа действителност и с борбата на хората за един по-добър живот. Всеки поет трябва да бъде проникнат от съзнанието, че неговият собствен живот има смисъл, защото е подчинен на нещо, което стои над него и ръководи действията му.

На Димчо Дебелянов му е било много трудно да съгласува поривите на своята душа със света, изпълнен „от смрад и суета“. Затова започва да утвърждава принципите на „чистата красота“. За него това означава утвърждаване на свободното слънчево изкуство — „поглед в слънцето златно опрял“ — и на светлата пролетна жизненост. Той влиза в този свят направо от „прашните канцеларии“, където работи с ограничени чиновници и закоравели бюрократи, затова за него няма друго спасение, освен да бяга „в никуда“.

Димчо Дебелянов диша влажния и мъглив софийски въздух, но окрилян от младостта, търси спасение в освежителната природа. Той не е доволен нито от себе си, нито от заобикалящата го действителност. Морални терзания го тласкат към мъчителен и драматичен вътрешен самоанализ — защо твори, какъв е смисълът на това, което създава? Понеже не може да намери опорни точки в действителността, той заживява с „нетленния блясък“ на вечното и абсолютното. Както ще видим след малко, този неудържим стремеж завладява и Яворов, който си поставя свръхтежката задача да решава „Свръхземните въпроси, които никой век не разреши“, да проникне в „куршумена безкрайност“ и „отвъд сребровъздушните стени на кръгозора“. Пак същият стремеж подтиква Николай Лилиев да тръгне „по безгрешния друм за отвъд, за незнайния свят, за незнайните звездни предели“. Или Теодор Траянов да провъзгласи в „Към меченосеца“:

И Христо Ясенов ще се възкачи в своя „Рицарски замък“:

Вървим към оня мир вълшебен,
де земни струни не звучат,
а сенките на род изстребен
над своите гробници мълчат!
Пред стъпките, които никои

не би посмял да доближи,
отслужвай таинство велико,
за върност клетва положи!

И Христо Ясенев ще се възкачи в своя „Рицарски замък“:

И аз съм зачарован да страдам и да чезна
в загадъчен замък на странна самота.
Суетни ми изглеждат земята и света
и черепния поглед на зиналата бездна.

Душата ми се губи в хармония съзвездна —
далеко от сълзите на всяка суета.
Обичам да се смея в очите на смъртта,
защото нося воля сурова и желязна.

Христо Ясенев казва, че до неговия слух не стига ни „суетен шум“, „ни смъртен звън на кървава стрела“, че той в „бронзовите обятия“ на рицарския замък е заключил „своята скръб и своя блян“, че неговата скръб „скрита буря не угасна“, защото „замъкът е гробница безгласна без въздух, без миражи и води“. Макар да не е създаден от тебе, този нов свят ти принадлежи, това е твоето предимство пред простосмъртните. Щом като е станал твоя „собственост“, значи си по-добър и вътрешно по-богат от останалите, че си получил нещо, което за другите е вечна и недостъпна тайна. Ти си станал избраник и имаш право да заемаш по-особено място в света и да изпълняваш по-особена мисия в живота. Допускайки такова самовнушение, поетът може да заживее със самочувствието на маг и жрец, да стане „себепоклонник“, каквото е обикновеното състояние на романтика. Но заживявайки със самовнушението за собствено превъзходство, поетът загубва критерия си за истината и заблудата. Самоменнието и поетическата гордост неизбежно го водят до тщеславно самоизтъкване и го тласкат в обятията на поетическата суета. Мисълта, че превъзхожда останалите, изисква по-особено признание:

И зная аз, че няма мир за мене,
но и не търся мир посред света.
И в тъмний път на вяра и съмнение
аз роб съм на нехайна красота.
В сърцето ми предвечно слънце грее,
аз ключ съм на всички чудеса:
честит е, който може да живее
под моите безбрежни небеса!

Този себепоклонник има с какво да се гордее:

Непристъпни са моите замъци,
непристъпна е моята душа.
Аз се раждам сред бури и пламъци,
аз не греша.

Като слънце в лазурите
на покрива безоблачно син.
Аз съм бодър владетел на бурите,
аз съм един.

Действителността се пренася в жертва на поезията, тя се превръща в материал или „опитно поле“, но не и в първоизточник на творческите вълнения. Тъкмо това състояние на духа Блок нарича „изгаряне“ в изкуството, когато поетът не жали себе си в името на възвишената красота. Според Блок назначението на поета е да „освободи дълбочината на духа, която е заслонена от явленията на външ-

ния свят“, за да може да се присъедини към „безначалната стихия, люлееща звуковите вълни“.

Ако решаващ фактор в творческото съществуване на поета е издигането му над земната суета, тогава лазурният лиризмъ придобива особено голямо значение. Поетите обикват звездите, те стават звездни идеалисти. Теодор Траянов се обръща „Към поета“:

Певецо горд, не казваш нито име,
ни род и кръв, ни своя път свещен,
но аз познах речта неумолима
на дух могъщ, за бран и власт роден.
Познах те аз по царственото чело,
по знаците на всички небеса,
по твоя меч, заграбил в битви смели
съкровища от скрити чудеса. . .

В мечтите си за един друг свят поетите се измъчват по непостижимото. Щом създава кумири, поетът трябва да им се подчинява и да се прекланя пред тях. За Христо Ясенов такъв кумир е красотата: „Аз роб съм на незнайна красота“. Такъв кумир има и Теодор Траянов:

Кралице вечна на ефира,
жестока, жива красота,
към тебе своя поглед спира
смирено всяка нищета?
Самата мисъл робски тръпне
пред твоя строг свещен закон,
пред твоите тайни непознати,
пред твоя съдбоносен трон!

Това е общо състояние на духа на поетите, което намира израз в различни стихотворения. В техния „лазурен лиризмъ“ има голяма доза самохипноза. Както виждаме, те много пъти повтарят едни и същи мотиви и настроения, служат си дори с едни и същи изрази. Под влияние на подобна самохипноза се оказва и Димчо Дебелянов. В „Брезите сладостно заспали“ той споделя подобно състояние:

Самин загледал в небесата,
звездите огнени следя,
и в техний рой, с копнеж в душата,
аз търся своята звезда.

В „Отдых“ иска да лети „към пределите звездни“, за да избяга от „долини и бездни, приизпълнени с мрак и печал“:

В предсмъртно блаженство небето се къпе,
син здрач над земята се кротко люлей,
от изток нощ тайнствена властно настъпя,
умора над сънните клепки тегней.

И сън ароматен упива душата,
дух тъмен ѝ приказки тъмни шепти,
и тя на вълшебний си блян към страната
кат птичка изпусната волно лети.

Там в бистри лазури се носи псалома
на вечната младост и вечния мир,

и скланят се вейките в нежна притома,
целувани сладко от девствен зефир.

Докато Яворов в „Самота“ е понесен от „зефири ароматни“, Дебелянов е целуван сладко от „девствен зефир“. И двамата поети заживяват в атмосферата на сладки сънища и блянове. Това не са случайни съвпадения, а са свързани с романтическата нагласа на съзнанието. Настроенията на поетите могат да се окажат временни и тленни или, както Димчо Дебелянов доказва в „Миг“, могат да напомнят за някакво „велико чудо“, но творческият огън е сладостен, защото го издига над реалната действителност. След като тази действителност не предлага на поетите някакъв възвишен поетически идеал, той трябва да бъде открит някъде другаде, там, където „в бистри лазури се носи псалом на вечната младост и вечния мир“. И което е още по-важно, той трябва да се отдаде на този свят без съпротива на волята, да не противодейства на това, което стои над него, да се смири пред него:

Аз тръпна, аз тая, аз плувам
в море от покой и безсилни лъчи
и тъй съм сам смирен — сякаш повтор целувам
през сълзи целунати нявга очи.

Поетът потъва в „покой и безсилни лъчи“, този нов свят прониква в него и той смирено му се подчинява. Какъв е този нов свят, ние вече добре знаем. Това е началото на нов духовен живот и поетът усеща у себе си неговото благородно въздействие. Но той също така съзнава, че този свят е „над“ него и никак не зависи от неговите действия или воля за живот. Ако той беше истинският творец на този свят на „покой“, на „вечен мир и вечен ден“, тогава нямаше да преживява толкова трагично своето вътрешно несъвършенство и да говори за своите греховни страсти. Светът на „бистри лазури“, целуван сладко от девствен зефир, не е създаден от поета, не е плод на активните му действия, а му е внушен от нещо, което стои над него и никак не зависи от съзнателните му постъпки. Това е дар свише, а не негово творческо дело. Когато поетът казва, че дочува „сякаш сонм ангели с бели амфори“, които прелитат над него и „разръсват роса“ и изпада в състояние на „покой“, той иска да ни внуши, че не се бори да изгражда или сътворява нещо несъществуващо и той без усилия на волята си му се подчинява и го приема като даденост:

Низ ширните плодни простори
не трепва ни сърп, ни звъняща коса —
то сякаш сонм ангели с бели амфори
прелитат над тях и разръсват роса.

Далечна звезда се отронва;
пустинно мълчи небосводът дълбок
и чут е вълна как вълната догонва
в прикрития в тревните пазви поток.

(„Нощем“)

Преминал е позорният ден, настъпва нощта, която пренася поета в един друг свят, където той нищо не създава отново, а само спокойно съзерцава съществуващото — „не трепва ни сърп, ни звъняща коса“, — поетът остава насаме със себе си, а около него „пустинно мълчи небосводът дълбок“. Приемайки този свят, ти доброволно му се подчиняваш.

СЛАДКИЯТ ГЛАС НА СЛАДКАТА САМОТА

Така или иначе Димчо Дебелянов прави опит да се измъкне от теснотата, от преходността на суетния живот и се оказва в плен на някакви загадъчни „приказки тъмни“. В редица негови стихотворения дочуваме „сладостен глас“, който пленява. Откъсването от земното, от грубото, от суетата на деня е приятно и сладостно. В такива мигове на творческо вдъхновение усещаме как някаква „сладостна дрямка“ го люлее. В миговете на поетически унес „сън ароматен“ опива душата му и тя политва към лазурни висоти, за да бъде целуната „сладко от девствен зефир“. В стихотворението „Смъртта“ усещаме как някакво „невидимо крило“ полтхва над него и отново същият „сладък глас“ го зове в далечините на безкрайното. На друго място казва, че ще погребее първата мечта в „сладка самота“ и върху нейния гроб ще посее „тъмни есенни цветя“. Бляновете, полетите, „златните мечти“ винаги са сладки, защото изразяват творческия порив на поета към един по-възвишен свят. Ако всяко истинско поетическо състояние е сладостно, то и чувствата, породени от него, са „слънчеви“, „пролетни“ или „светли“: „В светлий празник на живота чезнат скърби и съмнения“. Крилата на бляновете понасят поета в „златни сънища“, а младият живот разкрива „нетленната си красота, поръсен с бисерни зари от слънцето на пролетта“. Този мотив се повтаря в различни стихотворения на Димчо Дебелянов и няма съмнение, че за него „сладостният глас“ е синоним на поетическото творчество. Затова прилагателните „сладостно“, „сладостен“ придобиват особен смисъл в неговата поезия. С тях той обозначава едно специфично състояние на поетическата личност, когато тя се откъсва от грубата действителност и заживява във възвишения свят на бляновете. Тогава от поезията му ни лъхва „сладък дъх на майските цветя!“

Ето и различните варианти на думата „сладостно“: „Брезите *сладостно* заспали, облъхват трепетно нощта. . .“; „И блян ме *сладостен* люлее за она лучезарен край. . .“; „Невидимо крило над мен полтхва и *сладък глас* зове ме в далнини“; „И додето се раждат лъчите, нека *сладостен* сън осени мен. . .“; „А минзухари край потоци чисти във *сладостна дрямка* се топят. . .“; „След ден на позор и на сълзи прикрити как тихо, как *сладостно* *жалбите* спят“; „... И скланят се вейките в нежна притома, *целувани* *сладко* от девствен зефир“; „Аз знам и самият във самотност живея, че страх от шума в тишината ме куди — душата си в *сладостна дрямка* люлея. . .“; „Усмихнати вълни край цветни брегове — с *протяжно* *сладък звън* настъпи златний ден“; „Пробуждам се — денят в прозорците ме гледа, на *сладостна* *нощ* прогонил светлий знак. . .“; „... Очите морни *сладък сън* замрежи и пак утихна бойното поле“; „... И стори му се, майка си че чува, че му нашепва *сладостни* *слова*“; „— Аз пих *сладостта* на упойни треви и мракът чрез мен светлините надви. . .“; „Изрядко — миг — упоения *сладостни* от майски лъх и бисерна роса. . .“.

Очевидно бляновете си играят с поета, „действуват“ за себе си и заради себе си, тази игра го забавлява със сладостните си илюзии. Небесният танец на техните движения го отвлича в някакво ясно, прозрачно и успокоено течение, отнася го към тихите брегове на нирвана, към забравата и съня. Приспивно щастие спохожда поета, неговият уморен ум изпада в сладка дрямка, измъчената му душа си почива от трудния изминат път, тя се освобождава от напрежението на волята и борбата за живот и, както казва Бодлер, тогава изчезва „страшната тежест на времето“, от което можем да се освободим чрез безумните си пориви. Времето лети неуловимо и неосезаемо, душата жадно пие от леката сладост на живота, обгърната от прохладния вятър на забравата.

Независимо от различните варианти, в които Димчо Дебелянов употребява думата „сладък“, в неговата поезия се забелязва една закономерност, която накратко ще формулираме така: когато поетът бленува, той се намира в състояние

на пасивна съзерцателност. В тези възвишени мигове неговата душа е „заспала“, тя е „упоена“, тя „дреме“, защото е пленена от някаква възшебна сила, на която не може да се съпротивлява и напълно ѝ се подчинява. Поетът се убеждава, че не може да се прибори с „кипналата злъч“ на живота, не вярва на силата на волевите действия и затова се смирява пред това, което стои над него. Поетът съвсем осезателно се сблъсква със злото в света, но съзнава, че е безсилен да се справи с него и затова трябва да търси нещо по-възвишено в живота и да се жертвува за него. Да се смириш пред нещо значи да съединиш волята си за живот с това, което стои над тебе, което е по-съвършено и по-могъщо от тебе. Димчо Дебелянов започва да вярва в съществуването на един по-съвършен и по-свободен свят, той иска да му се отдаде и по-такъв начин да преодолее злото в света. Но кое е това по-съвършено, какъв е този по-възвишен свят? Вече знаем, че той няма нищо общо със „суетност вседневна“, т. е. със злото, което оковава с веригите си личността. Ще рече, че душата на поета може да стане по-съвършена, но сама по себе си не обладава едно такова съвършенство и чистота, а в нея се съдържа потенциата за изграждането на един по-възвишен свят. Но за да може да се роди този нов свят, необходимо е поетът да се окаже под влиянието на това, което носи в себе си светлото творческо начало и да му се отдаде изцяло. Отдавайки му се смирено, и Николай Лилиев ще слее своята воля за живот с възвишения идеал:

В тоя век на хищно изтребление
о, господи, няма съм аз за там?
— Ти ме дари с божествено смирение,
превърна моята душа на храм. . .

Смириенето е висше благо и в него се изразява истинското поведение на възвишената поетическа личност. Смирявайки се, тя се възвисява. Това е едно характерно състояние не само на Димчо Дебелянов, но, както виждаме, и на Н. Лилиев. Настъпва някакво „чудо“, както се изразява Димчо Дебелянов в „Миг“, поетът потъва в сладостен сън. Поетическото състояние се определя като „сън“, като „дрямка“ — „сладостно жалбите спят“. Тези съвсем еднородни изрази, които Димчо Дебелянов повтаря в различни стихотворения, ни карат да мислим, че „сладостният глас“ за него е синоним на поетическото творчество, защото той винаги го свързва с проникването в света на „лучезарните предели“. Именно тогава заживява и със своята „сладка самота“, оказва се в състояние на блажена отчужденост от света. Тъкмо обратното, угасването на творческите пориви го води към „мрак и безнадежда“.

Другото, противоположното състояние на поета се оказва „горчилката“, която следва след сладостното опиянение. Той се обръща към любимата си с думите: „ . . . кажи, след кой възторг горчилки аз не пих“. Докато за него „сладостно“ значи „възторг“, синоним на „горчилката“ е „падането“ на земята, сгромолясване на възвишените поетически пориви. Това състояние Димчо Дебелянов определя още като „разгром“, като „падение“. Поетът се оказва „сред гробища пустинни“, той изпада в „горест безстрашна“, попада в един свят на „безкрайна пустота“, усеща над себе си „крилата на смъртта“, чувства се сграбчен от каквики „студени обятия“. Докато истински поетическото състояние му напомня „сладостна дрямка“, събуждането е съпроводено „с плач горък“ и поетът започва да риде по „загубената мечта“. Когато настъпват „отрезвленията страшни“ и попада в „мрак и безнадежда“, пресекват и поетическите външения. Димчо Дебелянов ясно съзнава, че бездната между бляновете и действителността с непреодолима, тя с нищо не може да се запълни и затова настъпва истинският мрак.

Тук откриваме една закономерност от психологически характер, която нарекохме смирение и пасивна съзерцателност. Поетът заживява в страна, „чийто

мир не смушава ни суетна мълва, ни гнетяща печал“. Той казва, че тогава „страх от шума в тишината ме куди“. Душата му в „сладостна дрямка“ се люлее и пожелава „дано се тя нивга веч не пробуди!“. Това са откъси от различни негови стихотворения, но те ни звучат като варианти от едно стихотворение, до такава степен съвпадат в основната си идея и преживявания, вложени в тях. Активните действия, които са свързани с преобразяването на света, водят до разрушаването на красотата и нямат нищо общо с възвишените поетически блянове. Очевидно в началото на творческия си път Димчо Дебелянов разбира поезията като вътрешно духовно видение и прозрение, което няма нищо общо с конкретните жизнени действия и с борбата за преустройството на света. Неговата представа за поетическия рай е тъждествена на абсолютната чистота и неподвижност, той сравнява красотата с „непомътен кристал“. Затова поетът изпада в „сладостна дрямка“, изпада в положението на пасивна съзерцателност и абсолютен покой. Тъкмо тогава преживяванията му се изпълват с някаква небесна сила: „Аз съм вечно в лъчи, аз съм вечно в цветя, спял за тъмната нощ и злокобната зима.“ В „Полет“ казва, че блажен е она, който разкъсва веригите си, и с вихрен полет в небесата лети“. Душата му се изпълва със слънчеви лъчи, които разсейват мрака и прогонват бурите: „Аз тръпна, аз тая, аз плувам в море от покой и безсилни лъчи. . .“. „Лучезарните предели“ затова са синоними на истинското творчество, защото навяват абсолютен покой и вдъхват чувството за безметежност и покой:

Денят ни ден всевластен е,
без бури и мъгли —
един на друг обречени,
кой ще ни раздели?

Всичко, което напомня за бури, помрачава „непомътения кристал“ на любовта, нахърнява пълнотата на поетическото преживяване. За Димчо Дебелянов „златния покой“ е еднозначен на истинското щастие, защото не е смушавано от „бури и мъгли“. Когато се намира в творчески подем, започват да „чезнат скърби и съмнения“, душата се разтваря в лазурните предели, тя е абсолютно свободна от сковаващите норми на живота и напомня „размразени води“. Той е смутен, че не е в състояние да овладее докрай съзерцаваната красота и даже да се доближи до нея. Нещо повече, както знаем вече, съзерцаването и бленуването рязко се разграничават от реално преживените явления в живота. В основата на поетическото вдъхновение заляга идеята, че то няма нищо общо с активните социални действия, свързани с преобразяването на действителността. В лицето на поета трябва да виждаме човека, който може да ни помогне да разкрием загадките на нашето вътрешно битие, да открием мярката на красотата, да успокоим метежната дисхармония на нашия живот. Вслушвайки се в неговия „сладостен глас“, трябва да се убедим, че истинският поетически живот свършва там, където започват суетните боричкания и делничните страсти. Поезията е своего рода опиянение с блянове.

И тъй, предоставяйки се на своите блянове, Димчо Дебелянов ни въвежда в един своеобразен свят, в който „сякаш сонм ангели бели“ заспиват в „златен покой“. Неговите „ангели бели“ се мяркат в различни стихотворения. В „Смърт“ „светъл ангел ръси сън“ над „простори необятни“. Димчо Дебелянов става „ангелопоклоник и в „Нощем“ казва, че сякаш сонм ангели с бели амфори прелитат над тях и разръсват роса. Той е възпитан от преданията на православното християнство, на което ангелите, понасящи душата на човека, са добре известни. Белите ангели, които „разливат покой“, са красив християнски символ, изразяващ стремението на човека да превъзмогне земните страсти и да се издигне в света на вечните духовни ценности. Поетите търсят някаква ангелоподобна, надземна

красота, която няма нищо общо с обикновените човешки страсти. Както подчертава Ал. Блок, преживяванията на поета с невидими нишки са свързани със „световния дух“, където се „люлеят звукови вълни, подобни на вълните на ефира, обемащи вселената“. Поетът няма по-възвишена задача освен да улови „ритмичните трепети“, които напомнят процесите, „образуващи планините, ветровете, морските течения, растителния и животински свят“. Те са убедени, че съществува един възвишен свят на съвършенството и красотата, който е непостижим за обикновените човешки възможности, но осъществим чрез средствата на поезията. Ако поетът няма пред себе си светли блянове и мечти, ще издробенее духовно и вътрешно ще се опустоши. Те вярват в съществуването на този свят, изграден от „мир и красота“. Пред погледа им се разкрива безкрайността, „де вечна красотата сияй“. Такова романтично светоусещане освобождава поета от земната прикованост, от закрепостяването му към живота. То освобождава личността от властта на социалните закони и помага за разгръщането на творческата фантазия. Поетът се оказва инструмент, подвластен на никакви невидими ангелоподобни свръхчовешки сили. Нещо изпълва, пронизва душата му и неговата лира започва да трепти под влиянието на невидими докосвания. Поетът се изтръгва от теснотата, празнотата, преходността на суетния живот и до него достигат загадъчни „приказки тъмни“, които му навяват покой. В такива мигове той прилича на библейския Адам, който броди по алеите на райската градина и пие от чистите потоци на живота. Пред него се отваря вратата на „бистри лазури“ и е целуван „сладко от девствен зефир“. Вече сме на прага на истинския рай, където „вредом на щастieto зракът прониква и вредом усмихнати трели трептят“, където „потокът на първата радост прибликва, цветята на първата пролет цъфтят“.

Личността на поета се лишава от конкретните си белези, тя се слива с космическата безкрайност. Неслучайно цитираните стихове се повтарят много си приличат. Освен че носят белезите на романтичeskото творчество, те са много близки по дух и настроение със стиховете на европейските символисти. Наистина в тях се забелязва едно разширяване на емоционалния живот на поета, вътрешния хоризонт на поезията става по-голям, но е твърде неопределен и почти неуловим. Това разширяване на вътрешния хоризонт е за сметка на непосредствените преживявания, които се разпадат в лазурната безпределност. Цветовете на природата са приглушени, въздухът е разреден, картините са чиста условност. В тях се долавя голямо вътрешно родство, сякаш един и същ напев се повтаря и всички образи имат за своя родина някакво спокойно кътче в душата на поета. Той се издига в „призвездни висоти“ и търси в безкрайния океан на вселената своята звезда, но все се връща с празни ръце към мястото, от което е тръгнал. Но дали това не е само илюзия и зрителна измама? Дали не са словесни халюцинации и натрапчиви мисли? Димчо Дебелянов сам съзнава, че е завладян от една възвишена мечта, от един идеал — далечен и неосезаем, но заедно с това се сблъсква с действителността, която го отвращава:

Но ош да въздъхнат гърдите не сварят,
с плач горък пробуждам се, о, самота!
В огнище забравено искри догарят
и гледа в прозорците мои нощта. . .

Оттук нататък започва истинската драма на Димчо Дебелянов, която е в същност драма на закъснялото романтичeskо творчество.

Багайки от съвременната действителност, поетът заживява със себе си, със собствените си мисли и преживявания:

Аз знам и самин във самотност живея,
че страх от шума в тишината ме куди. . .

Понеже действителността го отблъсква, поетът предпочита самотата пред делничната суета и дребнавите боричкания. Но това означава също, че не е безразличен към тях, иначе защо ще иска да избяга от живота, защо ще се оттегля в света на собствените си мисли и преживявания! Той се страхува от „огрешеният и позорен град“, защото всичко свързано с този град дълбоко го засяга и е част от неговото съществуване. Всичко, което става в този град, е свързано с неговата съдба, то определя жизнената му биография и творческата му същност. Но има различни степени и форми на самота. Когато се намира „в праховете на силний град и в гмежа сам остава“, поетът несъмнено пак е самотен, но тази самота е, тъй да се каже, на степенята на делничната скука и социалната проза. Той се намира в съсредоточието на „гмежа“, във водовъртежа на градската делничност, чувствава се захвърлен в една чужда за него реалност, но тази реалност е свързана с неговото делнично съществуване и определя смисъла на съдбата му. Затова Димчо Дебелянов казва, че е принуден да гълта „праховете на силний град“, именно „силний“, защото той зависи от него, житейската и творческата му съдба са свързани с него, колкото и да му се иска да не бъде така.

Има и друг вид самота, усамотението с любимата. Безплодният и шумен ден заглъхва и поетът очаква своята сестрица непозната да се яви, защото тя ще му помогне да запълни градската самота. Дори Димчо Дебелянов намира, че единственият изход от трагичното противоречие между него и света може да бъде преодоляно с помощта на неговата „сестрица възмечтана“. За преодоляването на градската самота помага любовта, изградена върху основата на две сродни души, на вътрешното съпреживяване, на влечението към „сестрицата“, взета като субект, а не просто като обект. Въпреки че не я познава, той има такава голяма нужда от нея, че я нарича „сестрица моя най-любима“. Само онази, на която се доверява абсолютно и принадлежи без остатък, може да нарече „сестрица“. Усамотението с нея е не само желателно, но и сладостно.

Самотата не е еднородно явление, съществуват различни форми на самота, които се определят от положението на поета в обществото и от състоянието на неговия дух. Димчо Дебелянов иска да погребее „първата мечта“, „в сладка самота“, защото младежките му желания и пориви се оказват твърде нараними. В „Гора“ казва, че иска да бяга „далек от полски прах и дим“ и желае изцяло да потъне „в скровищни самоти“. Друг път казва: „С плач горък пробуждам се, о, самота!“ В „Нощен час“ възкликва:

О, нощ на поруганите корони,
о, нощ на поруганите скрийжали,
самотна, безнадеждна, бди над мен!

Погрешно е да се мисли, че самотата неизбежно води поетите до безцелни меланхолични съзерцания или до мистични медитации. Самотата предполага противопоставянето на нещо, което се счита враждебно на личността на поета, от което той иска да избяга. Няма абсолютна самота, самотата е по отношение на нещо, което е извън поета, което е чуждо на вътрешната му същност. Абсолютната самота е равностойна на смъртта. Такова състояние на духа Димчо Дебелянов разкрива в стихотворението „Смъртта“:

Безчет звезди се стичат в небесата,
на светъл пир призвани от нощта,
и в кротко упоение душата
заспива в златний skut на вечността.

Самотата има различни лица, но най-често поетът търси усамотение сред природата. Центърът на тежестта се измества от външната действителност към субекта, където се търсят загадките на съществуването. Поетическото познание

се изгражда върху противопоставянето личността на действителността. Но самотата винаги предполага и общуване и, както вече знаем, Димчо Дебелянов търси това общуване със своята „сестрица непозната“. Когато се самоосъзнава като личност, поетът започва да разбира невъзможността да остане абсолютно затворен в себе си, неговата „сладка самота“ започва да го измъчва и той търси близост с други хора.

Най-общо казано, поезията на Димчо Дебелянов до отиването му в казармата и на фронта е поезия на преживяната самота, към която се стреми, но чинто трагични последствия добре разбира. Дотогава в неговата поезия се усеща рязката граница между бляновете и действителността. В стиховете си на фронта той иска да преодолее този разрыв и на едно място дори казва: „Безименни — и ти безимен между тях потъваш в жалбите им глъхнали и в грубите им веселби.“ Ясно е, че търси близостта на околните, той е „безимен“, както и те са безименни. Това поставя нов етап в неговата поезия. Подчертаваме, това е начало, което се оказва много плодотворно за българската поезия, докато се достигне до вапцаровското сливане на личност и народ. Защото Димчо Дебелянов се чувства все още самотен сред народното множество: „И как е странно в грехота на тоя вихър лих, където всички са едни и всеки все пак — сам. . .“. Поетът не може да преодолее окончателно барьерата между себе си и тълпата. Затова и в „Стария бивак“ пак подчертава: „Аз пак съм сам и мечта тъжовна ме увлича...“, т. е. той отново е самотен, въпреки че заживява с болките и страданията на околните. Независимо че „суровата ярност на дълга“ заглажда противоречията на една личност с друга, че тази предпоставка води до сродяване на „малък и велик“, все пак поетът не може да се освободи от дотогавашните си мисли и терзания. Но възгласът на Димчо Дебелянов, с плач горък пробуждам се, о, самота!“ звучи безнадеждно. Той напомня за Яворовата „горестна самотност“, за Христо Ясеновата „безотрадната самота“.

Какво би могъл да направи по-нататък Димчо Дебелянов? Опитът му да се откъсне от делничната суета се оказва „безплоден“, това се разбира от редица негови стихотворения. В „Миг“ той говори за самотата, която е най-мъчителното състояние на поетическия дух — самотата сред тълпата. Той конвулсивно се мятта между бляна и действителността, без да може да намери опорни точки в живота. Но дали това не е някакъв духовен експеримент? Дали не е съзнателна игра, кажете го разузнаване в „непознатото“, което трябвало непременно да предприеме? Ще имаме възможност по-нататък да видим докъде може да доведе този експеримент, сега ще се запознаем с виденията на П. К. Яворов, които ще ни помогнат да навлезем по-надълбоко в духовната драма на тези поети или в драмата на късноромантичното творчество.

ВТОРОТО „АЗ“

„Лазурните мечти“ и „суетност вседневна“ са двата полюса, между които протича духовният живот на Димчо Дебелянов. В неговата поезия се изграждат два пласта: висшата хармония на звездния лиризм и низшата дисхармония на земната суета. Звездната хармония се измерва с мярката на абсолютната красота, изпълнена с бели ангели и смъртни блянове. Но за да може да съществува, поетът трябва да умее да се адаптира към действителността, колкото и отвратителна да е тя. Той се оказва разпънат между законите и нормите на „някакъв град огрешен и позорен“ и небесната чистота на лазура. В основата на неговата поезия заляга принципът на дуализма, на двете полярни начала, които разкъсват живота на поета. Лазурните мечти имат възвишен, небесен характер, а всекидневната суета е изпълнена с грубо земно съдържание. Димчо Дебелянов много точно

формулира позицията си: „В призеждна висота да се издигна над пропасти от смрад и суета.“ В неговите полети, както и на останалите поети, има жажда, има неудържим стремеж за достигане на нещо, което дотогава не е овладяно, но предстои да бъде завоювано. Поетът като че ли изпитва чувството, че това състояние няма да продължи дълго, че този „Миг“ бързо ще отлети и затова щастливите минути не бива да се изпускат. Животът е бряг, от който се отблъсква. Това е блян по красотата, по нейната неосъществимост. Как да се улови, как да се разбере това, което се плъзва в живота и зове с тих сладостен глас? Красотата е различна и единна, но винаги трудно уловима. От всички страни нещо зове и обезумял, поетът се хвърля към отиващата си любима и лови светлите мигновения. Ако в края на краищата това е измама, нека да бъде измама! Измамата все пак е някакъв изход. Като Нилс Луне Димчо Дебелянов може да каже: „Какво са бляновете, ако не прилив на необикновена жизнена енергия, която не намира изход и подтиква със своето богатство, зове към хармоничната пълнота на съществуването.“

Димчо Дебелянов не си поставя такива големи задачи като Яворов да търси отговор на въпроси, които никой век не е успял да разреши, той има по-скромни творчески амбиции и неговата драма не е така остра. Яворов като Дебелянов обича да лови призрачните си видения, но ето докъде достига:

Небе — куршумена безкрайност отразено
през ледена кора в куршумени води.
Самотен коленичил на леда, смутено
през него гледам аз: ни слънце, ни звезди, —
ни ден, ни нощ, — безцветен здрач — мъгла. Безцветни,
край отражението мое сенки рой
минуват и не спират: сенки мимолетни,
залутани безцелно, жадни за покой.

Аз виждам своя образ: там изпод водите
държат подводни храсти в кървави бодли
челото изранено. Съскащи и зли,
през моите уста на хаоса змиите
подават сноп езици. Камък там лежи,
и камък остър на гърдите ми тежи.

Ето как Яворов експериментира над себе си: „Аз виждам своя образ там изпод водите.“ За да внуши колко страшни са неговите открития, казва, че „Съскащи и зли, през моите уста на хаоса змиите подават сноп езици“. Той като Данте заявява, че е бил в ада, че там е виждал ужасни чудовища, че неговите срещи с тях му струват много скъпо и последствията са трагични. Изплашен, поетът се сепва и иска по някакъв начин да се измъкне от ужасното състояние:

Не съм аз там — не съм това — не съм! . . . Безцветни
край сянката ми шетат сенки рой,
залутани безцелно, жадни за покой. . .
Минуват сенки: в погледите мимолетни
и съжаление и уплаха се чете.
Минуват, заминуват и не спират те.

Защо Яворов така внезапно се сепва, от какво се е изплашил? Възкликанието му: „Не съм аз там — не съм това — не съм! . . .“ не е никак утешително. За миг той се вижда в ролята на древния Нарцис, който, надвесен над водата, наблюдава своя образ: „Самотен коленичил на леда, смутено през него гледам аз. . .“ И какво вижда там? — „Ни слънце, ни звезди, — ни ден, ни нощ, — безцветен здрач — мъгла.“ Това е безцветният, лишен от конкретно съдържание, без сатив-

ни белези „друг“ свят, където всичко се слива в тъмен мрак. Това е трагедията на Яворовия нарцисизъм, изразен в следното; когато поетът се вглежда в своето вътрешно „аз“, той се изплашва от собствените си открития: „Аз виждам своя образ там.“ Второто „аз“ на поета го пренася в друг свят, където всичко е безжизнено, безцветно и безплътно, защото не е реално. И какъв е неговият „образ там“? Ето как го представя или по-точно как се самопредставя Яворов: „изпод водите държат подводни храсти в кървави бодли челото изранено. Съскащи и зли, през моите уста на хаоса змиите подават сноп езици. Камък там лежи, камък остър на гърдите ми тежи.“

Тук се натъкваме на едно своеобразно откритие на Яворов в историята на българската поезия. Когато поетовото „аз“ отпадне от социалното битие и се откъсне от реалния човешки живот, то изживява голямата трагедия на своята самоотчужденост, плаши се от собствените си видения. Затова Яворов така често поставя проблема за самотата и разкрива преживяванията си, когато остане насаме със себе си. Поемата му „Нощ“ започва така:

Самси — и в треска, между тия
оголени стени; вторачен
гъстеещ полумрак наднича,
подава се от всеки кът;
камина без топливо,
отворена — уста говори
проклятия да изрекат.

В „Нощ“ той нарича самотата си „нерада“, а в „Песен на песента ми“ неговата „блудницата несретна“ се връща при него „в самотност неприветна“. В „Без път“ се пита: „самси не съм ли оглушал“? Пълното усамотение е равностойно на смъртта и това Яворов разкрива в стихотворенията „Смъртта“ и „Без път“. Смъртта е нещо зловещо, което безмилостно шестува по земята, тя е някакъв „грозен призрак“, който всичко помита по пътя си. Царството на живота е завладяно от царството на смъртта. Задоволявайки животинските си потребности, ние се приближаваме до смъртта. Когато се опитваме да удовлетворим жаждата си за познание, разбираме, че вселената е също едно царство на смъртта:

Аз виждам този призрак,
от своя мраз настръхнал и в тъмни небеса
зловещо обрисван, безмълвно да размахва
над суши и морета, понесъл се напред,
в следите на живота.

Смъртта нищо не щади, тя помита „крепости високи“, стремейки се да изграждаме живота, ние умираме и желаем да познаваме себе си, познаваме смъртта. Жаждата за откриване на нови светове ни влече към гибел: „Но вместо да намеря там празник на живота, тържествен и безкраен, в лице смъртта погледнах. . .“ Целият житейски опит на поета го убеждава в несъстоятелността на живота. Това е най-песимистичното стихотворение в българската литература.

Абсолютното усамотение означава пълна самоизолация от света, то разкъсва всички връзки на поета с действителността, прекратява контактите му със социалната среда и затова граничи с мистиката и солипсизма. Когато поетът остане насаме със себе си, веднага се появява ужасният призрак, който го преследва и обезсмисля съществуването му:

Аз вървя
самси на мисълта обезверена
под непросветното небе; самси

в живота обезсмислен, лес оглъхнал
без вяра и без лист.

Вървя
в безверие, о необезверена
любов — защо спиш! — и тебе нося.

Вървя самси,
о звук непрозвучал и незаглъхнал,
любов, — защо спиш! — и тебе нося.

Неговата мисъл е „обезверена“, животът — „обезсмислен“, той не вярва в нищо и единствената му надежда остава „необезверената любов“, но и тя „спи“. Все пак тя е някакъв „звук непрозвучал и незаглъхнал“, светлинка, която мъждука в тъмнината.

Между самотата на Димчо Дебелянов и самотата на Яворов има някои общи белези. Както Дебелянов иска да избяга от шума на „силний град“, сред „съкровищни самоти“ на природата, така и Яворов „дивно се възражда“ сред майката природа и написва стихотворението „Самота“:

Тогаз и в моите гърди заглъхва
шумът на дневни суети;
тогаз и в моите гърди въздишат
безименници рой мечти;
и в моите гърди избликуват сълзи,
топи се грейнала душа:
щастлива,
душата ми копнееща се слива
с великата копнееща душа
на майката природа...

Както Димчо Дебелянов казва, че иска да избяга от „мръсния лик на суетност вседневна“, така и Яворов бяга от „шумът на дневни суети“. И двамата искат да се отдалечат от света на социалната проза и да преминат в едно по-дълбоко съществуване. Такъв характер има и самотата на Теодор Траянов, който в „Пилигрим в черно“ се изповядва:

Аз ида от минове чужди,
залиобен от вилите жреца,
самотник, що бога събужда,
гадател и звезден ловец.

Това е самотата на жреца и пророка, който е непризнат от съвременниците си и се намира в конфликт с тях, това е богоборецът, който не призовава чужда воля над себе си, не може да се приспособи към заобикалящата го действителност и грабнал „черната лира в ръце“, се издига над простосмъртните. Този „Пилигрим в черно“ е „всеведущ, всегрешен, всевец“, той е познатият ни демон, подел „химни хвалебни“, „из световната пещ“ и изгорил кръвта си на пепел, като феникс се преражда, за да изпълни високата си мисия като „напътник в безбоя на слепи и властник над техния мрак“:

Безсмъртен в безсмъртната мисъл,
звездите превръщам в мечта,
аз горди слова съм написал
по черния лист на смъртта!

Този „пилиграм в черно“ страда, но неговия злъчен присмех „и бога дълбоко язви!“ Теодор Траянов така свършва стихотворението си:

Духът ми днес всичко прозира,
той молеше, сетне прокле,
той иде, но с черната лира
и с царетвено силни криле!

Този „пилиграм в черно“ остро преживява своята самота, той се намира в конфликт със заобикалящата го действителност и не може да се примири с второстепенната роля, която му се отнежда в живота.

И така, поетите искат да се измъкнат от обикновеното всекидневие и самотата за тях е начин да се отдадат на виденията си. В такива мигове те започват да гледат на себе си като на подвластници на някакви невидими сили, да долавят зова на гласове от „други“ светове. Но ето че до нас достига страшният възглас на Яворов: „Не съм аз там — не съм това — не съм!...“ Естествено е да се предположи, че поетът ще пожелае да се върне към обикновеното си човешко съществуване. Той може да защити своето истинско право само в обществото и сред хората. Неговото второ „аз“, което се проявява в отделни мигове на „просветление“, съвсем не изразява социалното му битие. Но понякога поетът може да си позволи каприза да експериментира със себе си и да се опита да се разкрие в извънсоциален план. Експериментирайки, той в същност се стреми към нещо „друго“, което стои извън него, защото няма нищо общо с житейското му съществуване и с човешките му действия. Понякога се съблазнява да проникне в другото си „аз“, но този опит е свързан с трагични последствия. И ако твърде много се увлича в експеримента, заилчава удоволствието си с много висока цена. Не може хаосът на подсъзнателните сили да се превърне в първооснова на човешките стремежи и на човешкия живот. Поетът трябва да разчита на реални опори под краката си, за да си разреши понякога дързостта да надниква в хаоса, защото има опасност да бъде въвлечен в него и да не може да се измъкне. Наистина е ужасно да се стреми към нещо друго с всичките си сили и същевременно да чувства как се подхлъзва към страшната пропаст. После започва разкаянието, което се оказва нещо страшно. Поетът има право да надниква и в други, непознати светове, но трябва да се пази от „чудовищата ужасни“, които могат да го погълнат.

Наистина колко опасен е експериментът на П. К. Яворов, можем да съдим и от други негови стихотворения:

Надолу, все надолу. Но коя си ти
невидима ръка? В ноктите ти жестоки
душата ми преброди звездни висоти —
и ето ме залутан в пропасти дълбоки.
Надолу, все надолу! Но коя си ти?

Бездънни тъмнини. Стенания и смрад.
Душата ми те следва жадно любопитна.
Душата ми е в ада и сама е ад.
Душата ми се вслушва страстно ненаситна.
Но де ме водиш ти, в страдания и смрад?

Не само в бурята на живота се познава безпределната стихия, но и в „пропастите дълбоки“ на душата, в неутолимата скръб над гроба на любимата и в страшната празнота, която остава след смъртта на майката. Но когато навлиза в тъмните бездни на душата си, поетът буквално се изплашва от хаоса и вижда, че силите, които в същност подхранват любопитството му, са твърде опасни:

Надолу, все надолу, — горко изранен
в паденията, в скоковете главоломни.

Душата ми пляна, хищник настървен,
за ужас копней. Но де ще се опомни?
Надолу, все надолу! — Горко изранен.

Има ли смисъл поетът да проявява такова дръзко любопитство и да прониква в „бездънни тъмнини“? Има ли смисъл да се лута в „пропасти дълбоки“, щом открива там „стенания и смрад“, щом вижда как животът се разпада и изчезва всякаква надежда за спасение? Дали тези „пропасти дълбоки“ не са барутен погреб, който всеки миг може да разруши нашето съществуване? Когато броди из „звездни висоти“, поетът живее с надеждата, че ще намери някакво спасение в друг, по-възвишен свят. Дали и тогава неговото съзнание не е заплашено от тъмния хаос? Поетът добре съзнава страшната опасност, но не може да се откаже от нея и заявява, че душата му е „пияна“, че прилича на „хищник настървен“, че тя копней за ужас. Въпреки големите страдания, въпреки душевните спазми и болезнени гърчения той не се отказва от възможността да се спусне „надолу, все надолу“. Неговата душа не само копней за подобни приключения, но е и „страстно ненаситна“, от нея започват да проблясват змийски пламъчета.

Но ето че и Яворов като Дебелянов дочува злия присмех на тълпата, нейната „обидна и жестока глума“. Защо трябва да се стреми да проникне в „хаосните простори“, когато добре съзнава, че един ден непременно ще настъпят „отрезвленията страшни“? Защо трябва да се опитва да измъкна на повърхността „затрупани“ душевни тайни, когато е убеден, че нищо хубаво не го очаква? Има ли смисъл поетът да се обрича на адски мъки, щом предварително знае, че потъва в „безбрежия нями“, в „пропаст бездънна“, в „пустиния безкрайна“, от която го лъхва истински мраз. Може да се каже, че това наистина са експерименти, които Димчо Дебелянов нарича „велико чудо“, а Яворов счита, че в такива мигове душата му се превръща в „Робиня суеверна на безверен ум“. Както Димчо Дебелянов твърди, че „безпощадна пробуда“ прекъсва неговия експеримент, така и Яворов завършва стихотворението си „Среднощен вихър“ с думите, че неговата душа „навън се рее“, защото „Там на страданията тайната зове“. Ето как завършва Яворовата „безпощадна пробуда“:

— Плачи, душа! Душата ми се няма кръсти.
Сама безпомощна, във някой я очаква...
Треперят по стълбата вкоченени пръсти —
и безнадеждно страден, някой се оплаква.

Няма съмнение, че и двамата поети, макар и в съвсем различна степен и форма, искат да се изтръгнат от земната зависимост, да преодолеят рационалните понятия за света, да проникнат в ирационалното, в „хаосните простори“ на подсъзнателния живот, да избягат от утвърдената мярка за нещата, но се изплашват от откритията си, слизат на земята и започват да се разкайват за напразно пропилените си сили. Опитвайки се да разчупят утвърдените представи за света, те са заплашени от самоунищожение. И двамата добре съзнават всички опасности, които ги преследват и идват почти до еднакви изводи, свеждащи се до следното: подобни дръзки пътешествия се заплащат много скъпо, защото тълпата никога няма да им прости, че са успели да видят нещо повече от нея и затова си дават вид, че нищо особено не се е случило: „Тълпата бе ледно-бездушна“ — заявява в „Миг“ Димчо Дебелянов.

След като настъпват „отрезвленията страшни“, поетът стъпва на земята и сладостните поетически блянове изчезват, изчезва и „великото чудо“ на духовния експеримент. Какво в края на краищата им предлага съвременната действителност? Яворов отговаря: „нямам зальк“, „дни без завет или нощи без светило“. И още — „болки знойни от зъбите на клеветник жалък, на завист от за-

боденото жило. . . "Яворов се присмива на славата на поета, защото се страхува от хората. Страхът от славата е страх от хората. Също и Димчо Дебелянов бяга от славата, защото иска да избяга от тълпата. Поласкан от славата, поетът се саморазголява, за което после дълбоко съжالياва. Димчо Дебелянов в „Елегия на литератора“ казва, че неговата душа е „осъждана на честа карантина, на пирове посрещана със присмех и трохи“, че е шедро поръсвана от „рой песа и мухи“, на нея често ѝ се налага да чака ред „до мазните теглилки на тезгяха“, че с нея завиват „вмирикан кашкавал“. Ето какво очаква поета в един свят на „качамашката аристокрация“. Тогава защо да няма право да се откъсне от презряната действителност и да заживее с вечните въпроси на духа? Трезвият, прагматичният, рационалният човешки ум жестоко е измамил поетите, те вече не вярват в него и вече се обръщат към своя „безверен ум“, който подлага всичко на съмнение и изтънчен анализ. България се е освободила от вековното робство, в името на великите възрожденски идеали умират най-големите народни сивове, но кой спечелва най-много от това освобождение? Българският национален дух се оказва заробен от хора с байганьовски нагони, които подлагат на зъл присмех всички възвишени пориви. Тях самите думи „дух“, „поезия“ ги плашат. Кой е можел да предположи, че културните ценности ще бъдат теглени върху „мазните теглилки“ и защо най-сетне не са успели да предвидят големите национални катастрофи, които преживява България? Очевидно е трябвало да се надникне в тъмните бездни на духа, в „хаосните простори“. Но когато надвисват над бездната, поетите виждат затрупана „в гробовете с пръст грамади живяла нявга мощ“, те се убеждават, че „извън света“ са техните надежди и ги „жаждата суши“, сепват се от това, че „на хаоса змиите подават скоп езици“, те се изплашват от виденията си и искат да възстановят нормалното си човешко съществуване.